

Duurzaamheid: de verbinding tussen mens en techniek

column Hans Achterhuis, emeritus-hoogleraar wijsbegeerte
Universiteit Twente

Bilderbergconferentie 3 februari 2012

Het spijt mij. Sommige begrippen roepen bij mij als filosoof zoveel associaties op dat ik er gewoon op moet doordenken. Het oorspronkelijke thema voor mijn column verdween zo uit zicht. Welk begrip, zult u vragen, was hieraan debet. Dystopie is de schuldige. Eén van de hoofdstukken uit het rapport *Global Risks* dat op het net afgelopen World Economic Forum in Davos aan de orde was, luidt: "Seeds of Dystopia".

Deze zaden van de dystopie voerden mij onmiddellijk terug naar een ervaring uit de jaren negentig van de vorige eeuw. Ik werkte toen aan een grote studie over utopieën. Eén van mijn inspiratoren was de Mexicaanse filosoof Ivan Illich. Hij onderbrak toen een verblijf in ons land om in Davos als spreker en gast aanwezig te zijn. Toen hij terugkwam, was er één begrip dat centraal stond in zijn verslag over de toenmalige bijeenkomst: utopie. Volgens Illich was de stemming in Davos ronduit utopisch geweest. In de lijn van Fukuyama's bestseller meende men dat de geschiedenis was afgelopen en dat we wereldwijd in de utopie van vrije markt en democratie zouden belanden. Volgens Illich riep dit soort denken echter automatisch zijn tegendeel op; de dystopie. Hij voorspelde dat we langs deze utopische weg op den duur in een dystopische stemming en realiteit zouden terechtkomen.

Illich overleed in 2002. Haalt hij postuum nog zijn gelijk? Zijn de zaden van dystopia waar in Davos sprake van was – de wereldwijde jeugdwerkloosheid, de schuldencrisis, de neerwaartse spiraal in de economie - de vruchten van de utopische beloftes van de jaren negentig?

Om in kort bestek iets zinnigs over deze vraag te kunnen zeggen, ga ik in algemene zin terug naar één van de belangrijkste ontdekkingen die ik indertijd in mijn zoektocht naar de utopie deed. Die komt erop neer dat naarmate wij maatschappelijk een beoogde utopie meer en meer lijken te realiseren, wij hiervoor terugschrikken, doordat ze als een dystopie -niet de best mogelijke maar de slechtst denkbare samenleving – lijkt uit te pakken.

Ik onderscheidde toen sociale en technische utopieën. In de eerste soort worden mensen gelukkig door de manier waarop de maatschappij is ingericht, in de tweede smaken zij het geluk door de overvloed aan producten die de technologische ontwikkeling hun biedt. Beide soorten utopieën hebben ons

mens- en maatschappijbeeld in de moderne tijd diepgaand beïnvloed. Thomas Mores *Utopia* –het meesterwerk dat het hele genre zijn naam geeft – staat model voor de sociale benadering, *Het Nieuwe Atlantis* van Francis Bacon voor de technische. Eeuwenlang hebben deze teksten als schitterende bakens gefunctioneerd voor het Westerse vooruitgangsgeloof.

Maar toen in de twintigste eeuw de realisering ervan binnen handbereik leek te komen, schrokken wij ervoor terug. Aldous Huxley schreef zijn *Brave New World*, waarin *Het Nieuwe Atlantis* als dystopie ontmaskerd werd, George Orwell *1984*, als angstdroom over een gerealiseerd *Utopia*.

Een derde soort utopie dat ik pas recent uitvoerig heb bestudeerd, is de utopie van de vrije markt. Als nuchtere Nederlanders zijn wij allermindst een utopisch volkje, maar in de Angelsaksische wereld bestond er in de jaren negentig van de vorige eeuw wel degelijk een utopisch geloof in de zegeningen van de vrije markteconomie.

Ik noemde het beroemde boek van Fukuyama al. Belangrijker dan deze denker was de doener Alan Greenspan, van 1987 tot 2006 voorzitter van de Federal Reserve Board, volgens velen toentertijd “de invloedrijkste man in de commandotoren van de wereldeconomie”. Wat ons Nederlanders veelal ontgaat, is dat Greenspan de belangrijkste leerling was van de Amerikaanse utopiste Ayn Rand, die in haar grote roman *Atlas Shrugged* een fascinerend portret van een kapitalistische utopie schetst. De ondertitel van Greenspans memoires *Adventures in a New World* drukt deze utopische gerichtheid van zijn beleid fraai uit. Om even onze vaderlandse bedaagdheid aan te geven, in het Nederlands is dit vertaald met het neutrale *Een leven in dienst van de economie*. Haal je de koekoek, denk ik dan; wie het boek leest vanuit de titel, kan er niet omheen dat Greenspan geloofde in de marktutopie. Elke keer wanneer hij als de grote econoom die hij ongetwijfeld was, geconfronteerd wordt met gevaarlijke en negatieve economische vooruitzichten, vermant hij zich en spreekt zichzelf streng toe: als leerling van Ayn Rand moet je blijven geloven in de markt die alle problemen zal oplossen!

Greenspans memoires verschenen in 2007, net voor de kredietcrisis. We weten nu dat zijn geloof geen stand heeft gehouden, dat zijn utopie niet is verwezenlijkt. De vraag is of we daarmee in een dystopie zijn beland, zoals het hoofdstuk uit *Global Risks* suggereert.

Ik denk het niet en ik ben ook van oordeel dat wij elkaar geen dystopische werkelijkheid moeten aanpraten. Als afsluiting geef ik u kort mijn argument voor dit oordeel.

Toen ik mijn studie *De erfenis van de utopie* schreef, ontdekte ik dat utopisch gerichte denkers, wanneer hun utopie niet bereikt wordt, heel snel menen dat wij in een dystopie belanden. Een recent voorbeeld dat ik al noemde, is Fukuyama, die in 2002 de studie *Our Posthuman Future* schreef, waarin hij letterlijk stelde dat wij op medisch-technologisch gebied al in Huxleys *Brave New World* leefden. Dit soort wending noemde ik toen 'het syndroom van de gerealiseerde dystopie'. Het is een ondergangsperspectief dat juist voor teleurgestelde utopisten verleidelijk is, maar dat, zo liet ik zien, geen recht doet aan de werkelijkheid, ja ons zelfs even blind ervoor maakt als het geloof in de utopie dat doet. Met het wat mij betreft noodzakelijke afscheid van utopisch denken, moeten we dus ook de dystopie ten grave dragen. De problemen waar wij wereldwijd voor staan, zijn te ernstig om ze door de bril van de dystopie te vervormen.